

STASYS MOSTAUSKIS

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

SCHOPENHAUERIS – APIE ESTETINĘ PATIRTĮ

Schopenhauer: Concerning the Aesthetic Experience

SUMMARY

In the article, the concept of aesthetic experience introduced by Arthur Schopenhauer is discussed. This concept is constructed in opposition to the ideas of post-Kantian Classical German philosophy and aesthetics, therefore *the act of aesthetic experience is defined negatively in opposition to what it is not*. Frequently cognition according to the principle of sufficient reason participates in the act as a negative factor. Nevertheless, the author of the article focuses attention on the positive aspects of the concept.

Estetinė patirtis yra pažinimo forma, kuri savo aprėptyje transformuoja ir pažįstantį, ir pažįstamą – abu tarsi kilsteli vienu būties laipteliu aukščiau. Šios „permainos dėka subjektas nebėra individas, o pažįstamo daikto idėja nebėra pats daiktas“ (ten pat, p. 262). Pokyčio pasekmes galime įvardyti taip: estetinėje kontempliacijoje „pavienis daiktas tampa rūšies idėja, o stebintis individas – grynuoju pažinimo subjektu“ (ten pat, p. 265). Todėl estetinė patirtis kaip tam tikras kryptingas pažinimas sąlygoja pažinimo turinį bei paties subjekto būtiškąjį statusą. Tai gali būti pavadinta mažąja

ontologine slinktimi. Tokiu atveju, kas yra didžioji? Tiksliau, kaip dar galime įvardyti estetinės kontempliacijos ontologines funkcijas?

Abstraktusis pažinimas, anot filosofo, atpažįsta daiktus jau kaip esančius, kaip duotus iki pažinimo – būtent todėl tai vienis po daiktų. Estetinėje patirtyje realizuojamas pažinimo būdas yra vienis iki daiktų, nors dėl pažinimo formos ir suskilęs į daugį. Ką tai reiškia? Jei bevalis pažinimo subjektas gali kontemplanuoti pačią bendriausią idėją, tai yra vaizdinį kaip objekto būtį subjektui, jo sąmonė išplečiama iki to vaizdinio ribų.

RAKTAŽODŽIAI: Schopenhaueris, estetinė patirtis, neklasikinė estetika, vokiečių klasikinė estetika.

KEY WORDS: Schopenhauer, aesthetic experience, non-Classical aesthetics, Classical German aesthetics.

Lieka tik pasidalijimas į subjekto ir objekto formas. Būtent tokioje pusiausvyroje atitinkamai išplėtotas bevalis individas kaip pažįstantysis tampa pažįstamo sąlyga, bet, pridursime, tokia sąlyga jis tampa tik dėl intuityvios pažinimo formos. Panagrinėkime detaliau: pažįstantysis reiškia ne kažką a priori individualaus, bet kažką, kas atsirado kaip padalijimo rezultatas. Pažįstantysis pažįsta tol, kol pažįsta, nors ir kaip tautologiškai tai skambėtų. Jei pažinimas (pačia bendriausia prasme, kaip nukreiptumas į objektą) eliminuojamas, eliminuojama ir subjekto-objekto skirtis, o tai reiškia susiliejamą ir kartu – pasaulio kaip vaizdinio galą – arba grįžimą į valią kaip daiktą savyje anapus vaizdinio. Turime pabrėžti, kad tokį skirties pašalinimą pajėgus atlikti tik pilnas rezignacijos judesys, estetinei intuicijai, nors ir judančiai ta pačia kryptimi, tai savotiškas riboženklis, kurio ji neperžengia. Suformuluokime tarpinę išvadą: apriorinė pažinimo forma, vienintelė galiojanti estetinei kontempliacijai, yra subjekto-objekto skirtis, leidžianti būti vaizdiniui kaip pažinimo objektui ir taip jį pagrindžianti – mat kitaip pastarasis būti negali. Kaip sako autorius, nėra subjekto, nėra ir vaizdinio. Arba: „visiškai pašalinus pažinimą, likęs pasaulis savaime nunyktų, nes objekto nesama be subjekto“ (ten pat, p. 524).

Grynasis pažinimo subjektas bei jo koreliatas – idėja estetiškos intuicijos akte – išsilaisvina nuo šių pagrindinio principo formų: laiko, vietos, pažįstančiojo subjekto ir pažįstamojo objekto. Jei tai aukščiausio rango idėja, aprėpianti visą

reiškinį, tada jos forma lieka tik subjekto ir objektas – idėja juos apima kaip vienintelę savo perskyrą. Kita vertus, ją galima vadinti išplėsta sąmone, kurioje telpa visos valios objektiškumo pakopos, sudarančios pasaulį kaip vaizdinį. Estetinė patirtis išplečia subjekto ribas iki pažįstamosios idėjos ribų, kurios plačiausios yra pilno vaizdinio idėjos atveju. Koks estetiškos patirties aspektas išryškėja tokia kontekste? Schopenhaueris ją ontologizuoja: juk būtent joje sudarytos sąlygas individualiai sąmonei ir aukščiausioms būties formoms – idėjoms susilieti. Yra ir kita ontologizuojančios tendencijos pusė – pats subjektas. Pirminė objektyvaus pasaulio sąlyga, aišku, yra valia. Bet be pažinimo subjekto neįmanomas ir objektas, t. y. pasaulis kaip vaizdinys, o tai reiškia, kad individas kaip estetiško pažinimo subjektas „yra papildoma objektyviojo pasaulio galimybės sąlyga“ (ten pat, p. 390) – valios kaip visą grindžiančio pagrindo atžvilgiu.

Siekdami tikslumo pridursime, kad minėta pažinimo forma (subjekto/objekto skirtis) būdinga ir abstrakcijai, tačiau estetinė kontempliacija skiriasi nuo jos priemonėmis ir realizacijos lygmeniu, kurie abstrakcijai nepasiekiami. Autorius sako: „pažinimas pagal pagrindo principą yra tarsi begalinis judėjimas horizontalia kryptimi, o intuityvusis – bet kuriame taške jį kertanti vertikale“ (ten pat, p. 276). Apibendriname: estetiškos patirties aktas, „keldamas“ individą idėjų pakopomis ir laipsniškai šalinamas skirtumus tarp pažinimo subjekto bei objekto, vykdo ontologinę funkciją: aprėpia ir tuo pačiu keičia vaizdi-

nio pasaulį (valios pavidalą, bet ne pačią valią, nes tai, aišku, neįmanoma).

Tokiame kontekste tampa aišku, kad „grynai aposterioriškai pažinti grožio neįmanoma, jis visada, bent iš dalies, yra apriorinis.“ Autorius priduria: tai, kas poetui atsiveria iš kokios nors vaizdavimui paklūstančios pusės ir tai, kas joje objektyvuojasi, visada yra jo paties esmė. Tokiu pareiškimu mes peršokame prie kitos temos: estetišės patirties kaip saviraiškos ir savivokos. Estetinis pažinimas kažkuria dalimi privalomai apriorinis, kitaip tariant, pažįstantis tam tikru laipsniu tai, kas pažįstama – arba pažįstama tai, kas jam jau duota iki pažinimo. Menininkas kūrybos procesu išreiškia save, nors tai nėra tas savitumas, kuris jį atskiria nuo kitų individų; atvirkščiai, vaizduodamas save, jis veržiasi į tą valios objektyvacijos pakopą, kuriai priklauso bendražmogiška idėja. Kiek menininko objektas estetišėje intucijoje yra žmogaus idėja, tiek jis kūryboje gali vaizduoti pats save, o tai reikš – kalbėti apie visus žmones vienijančius turinius. „Poetas yra visuotinis žmogus, žmonijos veidrodis, padedantis jai suvokti, ką ji jaučia ir daro. Kitaip tariant, estetišė kontempliacija netelpa individualioje paguodos paieškoje, bet kaip ypatingos savivokos modelis tarnauja visai rūšiai“ (ten pat, p. 354). Čia derėtų pridurti, kad žmogus vienintelis apdovanojamas ne tik rūšine, bet ir individualia idėja, todėl tai, ką sakėme apie bendražmogiškos idėjos vaizdavimą, nebuvo itin tikslu. Patikslinkime: estetišės intucijos objektu gali būti ir individuali žmogaus idėja, bet kadangi ji neišven-

giamai susijusi su rūšine, pastaroji taip pat liks dėmesio fokuse. „Žmogus yra aukščiausia objektyvacijos pakopa ir kaip estetinio gėrėjimosi objektas užima išskirtinę poziciją: jis apdovanojamas ne tik rūšine, bet ir individualia idėja – kalbame apie charakterį kaip tam tikrą igimtą sąlygotumą – tai yra savitoji rūšinio charakterio pusė. Tai paaiškina, kodėl menininkai visiškai skirtingais charakteriais gali išreikšti žmogaus idėją“ (ten pat, p. 322–323).

Trumpas ekskursas: klasikinis modernizmas meninį originalumą susiejo su unikalios asmenybės saviraiška. Šią idėją nepilnai išskleistu pavidalu aptinkame tik ką apibūdintoje Schopenhauerio hipotezėje apie aukščiausios objektyvacijos pakopos – bendražmogiškos idėjos ypatumus. Anot jos, žmogus vienintelis apdovanojamas dar ir individualia idėja. Mums nesvarbu, kad jis kalba apie tam tikrą charakterį – svarbiausia, kad individas gauna idėjinį savo unikalumo pagrindimą, ir kad šis unikalumas kaip individualios idėjos pagava tampa estetišės kontempliacijos objektu. Grįškime prie mūsų nagrinėjamo autoriaus.

Aišku, kad pažįstantysis žmogus, kaip ir visa kita, yra visur besireiškančios valios objektyvacija, tam tikros višumos dalis. Pažindamas visumą, jis priartėja prie savęs kaip jos dalies. Bet kaip atskiras vienetas, kaip nepriklausantis nuo pažinimo objektų, jis nepažįstamas: „stengdamiesi pagauti pačius save, savo siaubui mes nepagauname nieko išskyrus efemeršką šmėklą“ (ten pat, p. 390). Estetišė žiūra neįmanoma kaip visiškai autonomiškas savivokos aktas;

ji gali realizuotis tik per Kitą, kuris suvokiamas kaip atskirtas nuo mūsų, bet tam tikru laipsniu mums giminingas. Tokiame kontekste estetiškas pažinimas menines formas pasitelkia kaip savotišką aplinkkelį, per kurį estetiškos patirties subjektas pažįsta pats save. „Žmogaus valia gali pasiekti pilną, aiškų ir išsamų savo esmės pažinimą, kiek toji esmė atsispindi visame pasaulyje... iš jo atsiranda menas“ (ten pat, p. 403). Galime pasakyti ir kitaip: menas gimsta iš poreikio pažinti savo įdėjinę esmę, o estetiškos intuicija yra meną persmelkianti tokio poreikio realizacija.

Toliau aptarkime estetiškos žiūros ir rezignacijos judesio santykius. Autorius estetiniam suvokimui skirtoje trečiojoje knygoje (kitaip: trečiame *Pasaulio kaip valios ir vaizdinio* skyriuje) vengia kvietimo termino, o kartu ir su juo susijusios rezignacijos kaip aukščiausios pažintinės elgsenos formos. Tiksliau, jis kviečiamą ir su juo susijusią valios savineigą pamini tik du kartus, abu kartus nurodydamas, kad tai suprasti galima tik kitose, etiniam bei egzistenciniam apsisprendimui skirtose knygose. Tai negali būti atsitiktinumas – estetišką žiūrą vengiama sieti su rezignacijos judesiu kaip galutiniu pasaulio įveikimu.

Kita vertus, autorius mini kai kuriuos Renesanso kūrinius, kurie per estetišką poveikį gali sukelti bet kokio valiojimo kvietimą ir iš to kylančią rezignaciją, pridurdamas, kad tai „yra viso meno viršūnė“ (ten pat, p. 332). Išvada: menas kartais tobuliausiomis išvalgomis gali sukelti tai, ką autorius vadina pasaulio pašalinimu per rezignacijos aktą.

Užbaigdamas trečiąją knygą autorius vis tik apriboja tokias estetiškas patirtis. Egzistencija yra nuolatinė kančia, bet kaip vaizdinys mene ar grynajame stebėjime ji gali išsilaisvinti nuo kančių. Deja, estetišką žiūrą išgelbsti individą nuo pasaulio ne visam laikui, bet tik akimirksniams. Kitaip tariant, estetišką žiūrą nėra kelias, vedantis iš gyvenimo, o tik „laikina paguoda pačiame gyvenime“ (ten pat, p. 376–377). Anot Schopenhauerio, taip yra todėl, kad net toks gilus pasaulio esmės stebėjimas yra savitiktis ir neperžengia tam tikrų ribų, todėl jis nevirsta valios kvietimu kaip rezignacijos atveju. Ten pat autorius priduria: kol pagaliau išaugusios jo galios nesiims rimtesnių dalykų. Turima omenyje rezignacija ne kaip momentinė (estetiškos intuicijos atveju), bet nuolatinė egzistencinė strategija, juolab, kad ją paruošianti patirtis per estetišką kontempliaciją jau įvaldyta. „Koks palaimingas turi būti gyvenimas to žmogaus, kurio valia numaldyta ne akimirksniai, kaip grožio atveju, bet visam laikui...“ (ten pat, p. 537). Estetišką patirtis tokioje perspektyvoje yra egzistencinę rezignaciją paruošiantis subjekto raidos etapas.

Toliau. Valia yra nuolatinis siekis, o siekis kyla iš stokos. Kadangi jis negali būti patenkinamas, tad „valios teigimas tampa kančia“ (ten pat, p. 431). Stoka kaip nepatenkinamo siekio prielaida tampa visų reiškinio neigimo strategijų pagrindu, ir estetišką žiūrą joje taip pat užima savo vietą. Savineigos ir estetiškos žiūros prielaidų aptarimas neatsiejamas nuo kančios neišvengiamumo aptarimo.

„Valiojimo ramybė, kai atsiduodame estetinei žiūrai, yra svarbiausia mėgavimosi grožiu dalis“ (ten pat, p. 502). Estetinis pažinimas šopenchaueriškoje sampratoje prasmingu tampa tik reiškinių pasaulį apimančioje neigimo perspektyvoje. Verta priminti, kad maištin-

gasis Schopenhauerio mokinys F. Nietzsche pamatinį valios apibūdinimą susies ne su stoka, bet su pertekliumi, ir iš jo kildins bet kokią sveiką valiojimą, atimdamas iš kančios ir vaido negatyvius pavidalus – jie liks tik kaip pozityvūs ar ambivalentiški palydovai.

Kokias išvadas iš mūsų atliktos kompleksinės Schopenhauerio estetiškos patirties koncepcijos analizės galime padaryti? Pirma, visiškai akivaizdi, išvada, kad *estetinės kontempliacijos tikslas yra idėjų pagava*. Tačiau žvelgiant iš reiškinių aprėpties, iš konkretaus individo gyvenimo pozicijų *tai paguodos ir išsilaisvinimo nuo kančios siekis*. Todėl jis galimas kaip laikinas, jei jo nepapildo galutinis rezignacijos judesys, pašalinantis patį gyvenimą, o kartu ir kančią. Kita vertus, rezignacija įmanoma tik įvaldžius pažinimą, nuo kurio estetinė žiūra neatsiejama, nors ir naudojasi specifinėmis išeičios priemonėmis. Žinia, askezės arba kančios patirtis taip pat teikia tokį pažinimą, nors anaipol nebūtinai atramos tašku joms pasitarnavo meno ar gamtos stebėjimas. Iš čia plaukia principinė nuostata, kad *estetinė ir rezignacijos patirtis – tai skirtingi keliai ta pačia kryptimi*. Estetinė patirtis tarsi sustoja nežengusi paskutinio žingsnio. Bet jas sieja bevalis idėjų pažinimas, dėl kurio reiškinyje gali pasirodyti valios savaime laisvė, pasireiškianti kaip reiškinio prieštaravimas sau. Menininkas ar kontemplanuojantis meną gali žengti paskutinį žingsnį į nuolatinę rezignaciją – bet čia egzistencija, etika ir estetika susilieja, virsdamos savotiška kalokagatija. Vadinasi, *esteti-*

ne patirtis leidžia pažinimo subjektui priartėti prie galutinio tikslo – nuolatinės rezignacijos pastangos, bet neužtikrina jos įveikimo, – jei neminėsime trumpalaikių momentų.

Kitas specifinis Schopenhauerio koncepcijos bruožas, kad idėjos akivaizduomas estetinėje patirtyje iškyla kaip sąmoningas, bet nesuderinamas su sąmonės reflektyvumu – sąmonė „turi“ idėjas, bet negali jų paaiškinti sau reflektyviai, nekaltant apie tokio aiškinimo perdavimą kitam. „Meninkas nesuvokia savo kūrinio tikslo ir sumanymo: jam atsiveria ne sąvoka, o idėja, todėl pats jis negali jos paaiškinti – kaip sakoma, jis kuria instinktyviai“ (ten pat, p. 335). Čia akivaizdžios dvi problemos: estetiškos patirties kaip nereflektyvaus žinojimo bei jos nekomunikatyvumo. Jų aptarimu pradėdame plėtoti paskutinę šio straipsnio temą. Kol kas aišku tik tiek, kad tradicinis pažinimas bei komunikavimas per abstrakčias sąvokas čia negalimas.

Kaip jau minėjome, griežtas reflektyvios ir estetiškos pagavos skyrimas suponuoja ir skirtingas komunikavimo formas. Autorius sako aiškiai: „bet koks komunikuojantis pažinimas valią gali veikti tik kaip motyvas“ (ten pat, p. 508). Iš čia kyla ir kitas principinis teiginys, kad estetiškos pagavos kaip „betarpiško ir intui-

tyvaus pažinimo negalima nei išgyti, nei pašalinti jokių mąstymu, kuris, kaip tik todėl, kad nėra abstraktus, negali būti perduodamas kitiems žmonėms, bet kiekviename turi atsirasti savarankiškai ir todėl autentiškai išreiškiamas ne žodžiais, o vien tik veiksmais, poelgiais, gyvenimu“ (ten pat, p. 510). Akivaizdu, kad čia neklasikinės filosofijos šalininkas atsiriboją nuo tradicinės komunikacijos, kuri numato, kad perduodami turiniai gali būti abstrahuoti, pakartoti ir teisingai suprasti. Žinia, tokia komunikacija dažniausiai naudojasi verbaliniais ar rašto kanalais. Tačiau kodėl meno kūrinio poveikio negalime traktuoti kaip autoriaus ir žiūrovo tegul ir vienpusę komunikaciją? Juk kompozitoriaus kūrinys, veikiantis klausytoją, neabejotinai užmezga kontaktą. Jos poveikis akivaizdus be įrodymų – bet tai tarsi komunikacija „uždaru“ kanalu, kuri kiekvienam kalba tiek, kiek jis pajėgus suprasti ir ko nebegali toliau perduoti bei paaiškinti žodžiais. „Netgi aiškinant šį stebuklingą meną, sąvoka parodo savo skurdumą ir ribas...“ (ten pat, p. 368).

Vadinasi, tikriausiai per daug nenusižengdami tiesai, galime daryti kitą išvadą, kad estetinė pagava savo ribose legitimuoja vienintelį komunikavimo kanalą – komunikavimą per meno kūrinį. Bent teoriškai, žiūrovas turi galimybę patirti tą patį, ką ir jo autorius – atsižvelgiant į visas anksčiau minėtas išlygas. Tokia komunikacija apibūdinama terminais, kuriuos jau taikėme estetinei pagavai, t. y. ji dažniausiai trumpalaikė, betarpiška, pasižymi akivaizdumu ir intuityvumu, be to, suvokėjui perteikia tik

tuos turinius, kuriuos jis pasirengęs priimti. Tiek, kiek menininkas per savo kūrybą daro poveikį žiūrovui, tiek jis komunikuoja, t. y. perduoda tam tikrą turinį, nors jo ir negali paaiškinti. Be to, tai komunikacija, kuri neturi išoriškai patvirtinamų tikrumo kriterijų, todėl negali būti patikrinta. Gali būti, kad dėl šių ypatumų jai derėtų rasti tinkamesnį terminą, bet mes tuo neužsiimsime.

Nereflektyvus arba intuityvus pažinimas – o tai yra pažinimas, nes jam paklūsta idėjų pagava – autoriaus apibūdinamas per miglotą analogiją: jis slypi srityje, kurią „protas apibrėžia plačia ir negatyvia jausmo sąvoka“ ir kurios turinių negali atskleisti per savo abstrakcijas. Todėl, metaforiškai kalbant, ji yra „jausmo ir aistros kalba, kaip kad žodžiai – proto kalba“ (ten pat, p. 367).

Taigi apibendrinami tyrinėjimo rezultatus matome, kad sužinojome ne itin daug: estetinė pagava – jei neminsime kitų negatyvių apibrėžčių – įmanoma tik nušalinius pažinimą pagal priešastingumo, individuacijos, laiko ir erdvės principus; taip pat ji yra intuityvus, genialus, betarpiškas, akivaizdus, sąmoningas, kontempliatyvus ir spontaniškas pažinimo būdas, nukreiptas į idėjas. Ji priešpriešinama reflektivioms sąmonės galioms, todėl lokalizuojama kažkur greta afektų ir juslinių potyrių, gali per juos reikštis, bet nėra jiems tapati.

Vadinasi, estetinė intuicija visas savo teises ir funkcijas įgauna anaip tol ne bet kurios meninės kūrybos atveju; *lemianti sąlyga čia yra ne kūrybos forma, bet pats kuriantysis subjektas*, tiksliau, tam tikras jo įgimtų savybių rinkinys, nusakomas genialumo terminu. Genialumas – privalo-

ma estetišios intuicijos sąlyga, todėl pas-taroji visada pasireiškia kaip reta išimtis. Genijus kaip estetinė intuicija apdovano-tas subjektas pačia savo prigimtimi yra „suskaldytas“ – valia jame veikia kaip dvi konfliktuojančios jėgos, stumiančios individą priešingomis kryptimis. Esteti-nė intuicija tokiaame kontekste neišven-giamai tampa konfliktą aštrinančia prie-mone – juk būtent per ją pasireiškia va-lia savaiame, suspenduojanti valią kaip reiškinį, kitaip – „sveiko proto“ pasaulį. Dar pridursime, kad estetišios pažinimas šopenhaueriškoje sampratoje prasmingas tampa tik reiškinio pasaulį apimančioje neigimo perspektyvoje. Jis leidžia paži-nimo subjektui priartėti prie galutinio tikslo – nuolatinės rezignacijos pastan-gos, bet neužtikrina jos įveikimo – jei ne-minėsime trumpalaikių momentų.

Ir pagaliau, estetišioje kontempliaci-joje pavienis daiktas tampa rūšies idė-ja, o stebintysis individas – grynuoju pa-žinimo subjektu. Todėl estetišios patirtis kaip tam tikras kryptingas procesas at-rankos būdu sąlygoja pažinimo turinį bei keičia subjekto būtiškąjį statusą. Tai reiškia, kad estetišios žiūra ne tiek siekia pažinti, kiek šalina pertvaras ir skirty-bes iki to „taško“, kuriame intuityviai pažįstantis subjektas ir jo pastangų ob-jektas nustoja skirtis tarpusavyje. Ta-čiau, toks rezultatas įmanomas tik ide-aliu atveju; realiai idėja intuityviu paži-nimu patiriama ne absoliučiai, bet sąly-giškai, nes kiekvienas patiriantysis idė-jos veikiamas pagal jo vertingumą.

Estetišios žiūra nėra siejama vien su menine kūryba; jos nukreiptumas ana-pus atskirųjų leidžia realizuotis per bet kurią iš jų. Kita vertus, meno kūrinys, „uždarydamas“ idėjos būtį savyje, ją tarsi koncentruoja ir *suakivaizdina*. Esteti-nė žiūra neįmanoma kaip visiškai au-tonomiškas savivokos aktas; ji gali rea-lizuotis tik per Kitą, kuris suvokiamas kaip atskirtas nuo mūsų, bet tam tikru mastu mums giminingas. Tokiaame kon-tekste estetišios pažinimas menines for-mas pasitelkia kaip savotišką aplinkke-lį, per kurį estetišios patirties subjektas pažįsta pats save. Arba kitaip: menas gimsta iš poreikio pažinti savo idėjinę esmę, o estetišios intuicija yra meną per-smelkianti tokio poreikio realizacija.

Neatsitiktinai kalbėdamas apie este-tinę pagavą Schopenhaueris apibrėžia tokią žmogiškos patirties sritį, kuriai su-teikia itin aukštą statusą ir ypatingus pažintinius įgaliojimus, kartu pripažin-damas, kad „adekvačiai įmanoma iš-reikšti ne patį intuityvų pažinimą, bet jo sąvoką...“ (ten pat, p. 510). Galime pa-sakyti ir taip: per estetišios pagavą išlais-vinami – ar atgaivinami – tokie žmogiš-kosios patirties turiniai, kurie yra realūs, įtakingi ir aktualūs, bet tiesiogiai neat-siveria minčiai – bent jau reflektyviai minčiai. Tokiu pavidalu užaštrinamas principinis bet kokios į autentiškumą pretenduojančios filosofijos klausimas, kurį M. Foucault pavadins svarbiausia nūdienos filosofijos problema: *kaip min-tis gali būti savimi ir tuo, kuo ji nėra*.

Literatūra ir nuorodos

- C. Butler. *After the Wake: An Essay on the Contemporary Avant-garde*. – Oxford, 1980.
- A. Danto. *The Transfiguration of the Commonplace*. – Cambridge, Mass., 1985.
- G. Deleuze, F. Guattari. *Capitalisme et Schizophrénie. T. 1. L'Anti-Œdipe*. – Paris, 1972.
- G. Deleuze, F. Guattari. *Qu'est-ce que la philosophie?* – Paris, 1991.
- L. Ferry. *Homo Aestheticus*. – Paris, 1990.
- M. Foucault. *Theatrum philosophicum, Critique*, 1970, N. 282.
- M. Foucault. *Histoire de la folie à l'âge classique*. – Paris, 1972.
- В. Гирш. *Гениальность и вырождение*. – Одесса, 1895.
- К. Г. Юнг. *Собранные сочинения*. – Москва, 1992.
- S. Kierkegaard. *Journal (Extraits) // Etudes kierkegaardiennes par J. Wahl*. – Paris, 1949, [1960].
- Ломброзо Ч. *Гениальность и помешательство*. – Симферополь, 1998.
- J. Margolis. *Art and Philosophy*. – Atlantic Highlands, 1980.
- Ницше Ф. *Сочинения в двух томах*. – Москва, 1990.
- Ницше Ф. *Сочинения в двух томах*. – Москва, 1990.
- М. Нордау. *Вырождение*. – Санкт-Петербург, 1896.
- М. Нордау. *Психофизиология гения и таланта*. – Киев, 1898.
- Т. Рибо. *Психология чувств*. – Санкт-Петербург, 1912.
- A. Schopenhauer. *Pasaulis kaip valia ir vaizdinys*. – Vilnius, 1995.
- А. Шопенгауэр. *Мир как воля и представление*. – Москва, 1993, т. 1–2.